

TABİİ HUKUK ANLAYIŞININ KLASİK VE MODERN DÖNEM GÖRÜNÜMLERİ ÜZERİNE BİR KARŞILAŞTIRMA

*A COMPARISON OF THE CLASSICAL AND MODERN VIEWS OF NATURAL LAW
CONCEPTION*

Hakemli Makale

Abdulsamet GÜLLER*

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1285
I. GENEL OLARAK TABİİ HUKUK ANLAYIŞI	1287
II. KLASİK DÖNEMDE TABİİ HUKUK	1289
A. Platon ve İdeal Düzen	1290
B. Aristoteles ve 'İyi'ye Yönelen Hareket	1296
C. Polybios ve Cicero.....	1301
III. MODERN DÖNEM TABİİ HUKUK ANLAYIŞI	1303
SONUÇ	1309
KAYNAKÇA	1311

ÖZ

İnsan haklarının anlamlandırılması noktasında farklı yaklaşımlardan bahsedebilmek mümkündür. Ancak bu kapsamda ortaya çıkan ve az çok çeşitli farklılıklar etrafında görüş bildiren düşünürler, pozitivist tasavvur ile tabii hak anlayışı suretindeki iki temel şemsiyenin altında tahayyül edilebilir. Günümüzde hak ve hürriyetlere bakışın bu kategoriler yönünden daha ziyade ikinci anlayıştan beslendiği görülmektedir. Gerçekten bu bağlamda, kökleri ta antik Yunan düşüncesine değin götürülen son derece güçlü ve istikrarlı bir söylem dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bu söylemin, antik ve modern dönemlerdeki özellik arz eden

DOI: 10.32957/hacettepehdf.1038961

Makalenin Geliş Tarihi: 11.12.2021

Makalenin Kabul Tarihi: 29.12.2021

* Arş. Gör. Dr. Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı.

E-posta: abdulamet.guller@hacettepe.edu.tr

ORCID: 0000-0003-0744-3528

Bu makale Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

bazı düşünürlerin tabii hukuka uyan yaklaşımları incelenmek suretiyle sınanması yararlı olacaktır. Bu sınama yapılırken, her bir düşünürün fikir ve teorisine uygulanacak belirli kavram setlerinin saptanması gerekir. Bu noktada özellikle eşitlik, mülkiyet ve devlet mefhumları etrafında, ilgili düşünürlerin ortaya koyduğu yaklaşımları tespit etmek ve klasik dönem ile modern zamanlar yönünden bir karşılaştırmaya girişmek ufuk açıcı olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Antik dönemde tabii hukuk, modern düşüncede tabii haklar, hürriyet, eşitlik, yurttaşlık, ulus devlet.

ABSTRACT

It is possible to talk about different approaches to give meaning to human rights. Thinkers emerging in this context and expressing their opinions around various differences can be imagined under two basic categories in the form of the positivist vision and the idea of natural rights. Today, it is seen that the thought of rights and freedoms is mostly fed by the second understanding in terms of these categories. In this context, there is an extremely strong and stable discourse that has its roots in ancient Greek thought. Therefore, it will be useful to test this discourse by examining the natural law approaches of some thinkers who emerged in ancient and modern periods. While doing this test, it is necessary to determine the specific set of concepts that will be applied to each thinker's idea and theory. At this point, it is stimulating to determine the approaches of the relevant thinkers around the notions of equality, ownership and the state and to make a comparison in terms of classical and modern times.

Keywords: Natural law in antiquity, natural rights in modern thought, freedom, equality, citizenship, nature state.

GİRİŞ

Hakların kaynağına ve mahiyetine ilişkin değerlendirmeler, çoklukla, günümüzün hâkim söylemi olarak beliren liberalizmin fikri araçları üzerinden kavramsallaştırılmaktadır. Bu düşünce setlerini, ana hatlarına uymak yoluyla, tabii hak anlayışı ve pozitivist düşünce biçiminde bölümlenmek mümkündür. Güçlü bir söylem alanına sahip olan insan haklarının, daha ziyade bu birinci anlayıştan beslendiğini belirleyebilmek zor değildir. Bu itibarla, çağımızın hak tasavvurunda, tabii hukuk doktrinin son derece belirleyici bir noktada durduğunu söyleyebiliriz. Öyle ki insan haklarının kaynağına yönelik bir sorgulamaya girişildiğinde, gerek hukuk mesleğini icra edenlerin, gerekse bu alandan uzakta bulunanların zihinlerinde, büyük bir çoğunlukla,

hak ve hürriyetlerin doğuştan gelen, dolayısıyla sonradan üretilmemiş olgular olduğu düşüncesinin önemli bir yer tuttuğu görülür. Adeta bir inanç seviyesinde kendine yer bulan bu yaklaşımın, literatüre de hatırı sayılır bir yansıması olmuştur. Öte yandan hak ve hürriyetlerin kaynağını tabiatta aramak biçimindeki temel yöntem itibariyle antik dönemden bu tarafa çok sayıda filozofun, sırf bu yaklaşım dolayısıyla aynı safta mütalaa edilmesi de mümkün olabilmektedir. Bu ise tabii hukuk düşüncesinin, çağlar boyu akan coşkun bir ırmakçasına, hiç eksilmeden ve her bir menzilde daha da büyüyerek bugüne ulaşan dev bir fikir kolu şeklinde tahayyül edilmesine imkân tanımaktadır.

Hakların insan eliyle icat edilmediği, buna karşılık zaten tabiatta var olan bilginin keşfedildiği yollu tasavvurun kabul edilmesi durumunda, bu tür bir yaklaşımın neresinde durulursa durulsun, ortak bir zeminin paylaşılması mümkün değildir. Buna karşılık, Antik zamandan beridir, şöyle veya böyle bahse konu yordamı benimsemiş olan düşünürleri, zihni dünyaları bakımından ne ölçüde aynı şema altında değerlendirebileceğimizin de tartışmalı olduğu söylenebilir. Şu hâlde, öteden beri gelmekte olan bir tabii hukuk damarının hangi derecede mevcut olduğu, dolayısıyla bu akışın kesintisiz ve doğru bir hat çizerek gelişip gelişmediği üzerinde de kafa yorulması icap eder. Böylelikle tabii hak düşüncesinin antikiteden başlayıp günümüze kadar ulaştığı yolundaki önermenin altı doldurulmuş olacak ve gerekli olması durumunda, bu söze yönelik ihtirazi kayıtlar getirilebilecektir.

Bunun için, tabii hak anlayışının gerek klasik dönemdeki görünümü gerekse bugünkü niteliği ele alınmak durumundadır. Bu çalışmada da, işbu zorunluluğun gereği olarak öncelikle tabii hakların klasik düşünürlerden Platon ile Aristo'da ve yer yer stoacı geleneğe temayüz eden biçimi incelenecek, daha sonra modern dönemde Locke ve Hobbes ile başlayan geleneğe geçilecektir. Tartışmaya analitik bir derinlik kazandırabilmek ve ilgili dönemler arasındaki farklılıkları ayırt edebilmek için her iki dönemde ortaya atılan görüşlerin beslendiği şartlar ve toplumda hâkim olan ilişkiler yumağı araştırılacaktır. Bunun için bahse konu hak anlayışı, ulus devlet, hürriyet, eşitlik, yurttaşlık ve sözleşme ilişkileri gibi kavram setleri üzerinden kurcalanmak suretiyle, bu kavramların her iki dönemdeki anlaşılma biçimleri farklılaştığı nispette, ilgili

düşünürlerin ne ölçüde farklı bir noktada durdukları ve böylelikle tabii hak tasavvuruna yönelik anılan söylemin sorgulanmaya oldukça açık olduğu da tespit edilmiş olacaktır.

I. GENEL OLARAK TABİİ HUKUK ANLAYIŞI

İlk çağlardan başlayarak günümüze gelinceye kadar, şu veya bu surette bir tabii hukuk anlayışının daima dillendirildiğini tespit edebilmek mümkündür. Gerçekten klasik döneme bakıldığında Platon ve Aristo'yu, etkisini Romalı düşünürler Cicero ve Polybios üzerinde de gördüğümüz stoacı geleneği ve Hristiyan düşüncesi bağlamında Aziz Augustinus ve Aquinum'lu Thomas'ı; modern dönemde ise Hobbes ve Locke ile başlayan bir gelenekte, Grotius ve Rousseau gibi pek çok düşünürü içine alan bir tabii hukuk çizgisinden sıklıkla bahsedildiği görülür.¹ Bu anlayışa az çok yaklaşan düşünceler bağlamında tabii hukukun, genel olarak uygulanan düzenin meşruluğunun ölçüsü biçiminde anlaşıldığı söylenebilir. Nitekim Aziz Augustinus'un "adil olmayan kanun değildir."² sözü ile Aquinum'lu Thomas'ın aynı minvaldeki "adaletsiz hukuk, hukuk değildir"³, ifadesi, bu tespite birer örnektir.⁴ Bu itibarla herhangi bir yasanın kabul edilebilir olması için, onun tabiatta var olan verili bir düzene uygunluğu aranmaktadır. Her bir düşünür bağlamında çok farklı görünümlere büründüğü belirtilmek kaydıyla, tabii haklar teorisinin ana çerçevesini, bu şekilde çizebilmek mümkündür.

Tabii hukukun, belli başlı bir tanımlamasına girilmek istendiğinde, en genel anlamda temelleri tabiatta yer alan ve kaynağı herhangi bir ampirik yöntemle teşhis edilemeyen hukuktur, denilebilir.⁵ Bu tezinin karşısında ise hemen daima pozitivist hukuk anlayışı zikredilmektedir. Buna göre hukuk, birinci anlayışın zıddına olarak

¹ WOLF, Christopher, **Natural Law Liberalism**, Cambridge University Press, New York, 2006, s. 153.

² *non esse lex quae justa non ferit.*

³ *lex iniusta non est lex.*

⁴ KANTARCI, Esra, "Doğal Hukuk Doktrini Kapsamında Doğal Haklar ve Mevcut Düzen Eleştirisi", academia.edu, http://www.academia.edu/8076462/Doğal_Hukuk_Doktrini_Kapsamında_Doğal_Haklar_ve_Mevcut_Düzen_Eleştirisi (erişim tarihi 01.01.2017), s. 2.

⁵ KEYMAN, Selahattin, "Tabii Hukuk Doktrininin Epistemoloji Tahlili", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl: 1998, Cilt. 47, Sayı: 1, (s. 17-36), s. 17.

ampirik bir kaynağa dayalı ve incelenmeye uygun bulunan şeyden başkası değildir. Bu tasavvurun, ana hatlarıyla, hukuku resmi müeyyideyle kuşatılmış egemenin iradesi biçiminde anlayan devletçi pozitivizm ile felsefi pozitivizmden ilhamla hukuku, gözlemlenebilir bir kaynağın ürünü olarak görmekten başka onu devletin koyduğu hükümler ile -örf ve âdet kabilinden- varlığına razı olduğu kurallar şeklinde açıklayan hukuki pozitivizm olmak üzere iki ayrı türünden bahsedildiğini ifade etmek gerekir.⁶

Tabii hukuka ilişkin ortaya konulan teorilerin, belirtildiği gibi dönem dönem çok çeşitli suretlere bürünmüş olmakla birlikte, binlerce yıldır varlığını sürdüren kozmik düzen, ahlak ve hukuk arasındaki rabıta hakkında yapılmaya çalışılan açıklamalar biçiminde ortaya çıktığı, bu cümleden olarak genellikle doğru eylem ve doğru tercihe yönelik iddialar ileri sürmek (ahlak teorisi), ahlaki bilginin ne suretle elde edilebileceğine dair tasvirlerde bulunmak (bilgi teorisi) ve nihayet hukukun ve hukuki müesseselerin doğru bir biçimde anlaşılmasına ilişkin düşünceler serdetmek (hukuk teorisi) nev'inden bir çeşitlilik arz ettiği belirtilmektedir.⁷ Bu çeşitliliğin, esasen yüzyıllara yayılan bir düzlemde bahse konu anlayışın içinde bulunduğu gerek mahiyet gerekse yöntem açısından farklılık gösteren mecralar konusunda, çok sayıda ipucu barındırdığını düşünmekteyiz.

Antik dönemde dillendirilmiş olan ve özellikle Orta Çağ boyunca bütün Avrupa'da hatırı sayılır bir etkinlik alanı elde eden tabii hukuk, daha sonra belirgin bir gerileme göstermiştir.⁸ Bununla birlikte insan haklarına ilişkin sistemli fikirlerin temayüz ettiği XVIII. yüzyıldan itibaren *tabiat hâli* ve *toplum sözleşmesi* varsayımlarına dayanılarak, insanın sırf insan olmakla doğuştan bazı hak ve hürriyetlere sahip olduğunu ve bunlara devlet tarafından müdahale edilemeyeceğini dile getiren bir tabii hak söylemi gelişmeye başladı.⁹ İnsan haklarına ilişkin oluşturulan geniş literatürün ve XVIII. yüzyılın sonuna

⁶ KEYMAN, 1998, s. 17.

⁷ BİX, Brian H., "Doğal Hukuk: Modern Gelenek", (Çev. E. Uzun), **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2004, Cilt: 6, Sayı: 2, (s. 291-343), s. 291.

⁸ AKILLIOĞLU, Tekin, **Hangi Hukuka Giriş? Hukuk Üstünlüğü İncelemesine Giriş**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2015, s. 54.

⁹ YÜKSEL, Mehmet, "İnsan Haklarının Sosyo-Tarihsel Temelleri", **İnsan Hakları Yıllığı**, Yıl: 2007, Cilt: 25, (s.1-19), s. 1.

doğru yayımlanan Amerikan Haklar Bildirgesi ile Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesinin, bu anlayışın gerek teorisyenler gerekse uygulayıcılar nezdinde yerleşmesine hizmet ettiği görülmektedir. Marks'a göre hem ortaya çıkması hem de yerleşmesi bağlamında burjuva insanını temel alan ve bu sınıfın taleplerine bir aksiseda teşkil eden mezkûr gelişmeler¹⁰ sonucunda bu defa yeni bir akım olarak pozitivist hukuk anlayışı gündeme gelmiştir. Bununla birlikte bilhassa İkinci Dünya Savaşından sonra, insan haklarına yönelik vurgular tabii haklara yapılan referanslarla yeniden önemli bir artış göstermiş bulunmaktadır.¹¹ İnsan hakları alanında hâkim olan söylemin günümüzde de hâlen bu referans üzerinden gerçekleştiği, gerek literatür şöyle gelişigüzel tarandığında gerekse hukukçulara insan haklarına ilişkin görüşleri sorulduğunda kolaylıkla ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan insan haklarının anlamlandırılmasında genel temayül, egemenin veya yasama organının söz konusu normları bu şekilde kabul etmiş olmasından ziyade, bu hakları meydana getiren ve *olan hukuka* kaynaklık eden bir *olması gereken hukuk* alanına ilişkin ahlaki kriterler olmaktadır. Tabii hukuktan anlaşılan bu genel içeriği ve sahip olduğu etki alanını ortaya koyduktan sonra şimdi de söz konusu anlayışın tarih sürecinde nasıl bir gelişim seyri izlediğini, dahası bu seyrin bir yekvücutluk barındırıp barındırmadığını araştırmaya koyulacağız.

II. KLASİK DÖNEMDE TABİİ HUKUK

Tabii hukuk anlayışına ilişkin vurguların Antik Yunan'dan başlayarak Roma uygarlığına ve Hristiyan düşüncesine kadar geniş bir yelpazede cereyan ettiğini söylemek yanlış olmaz. Bu bağlamda Sokrates'le başlatılabilecek bir süreçte, yukarıda belirtildiği gibi, belirli nüanslarla birlikte Platon, Aristo ve stoacılar; Roma'da Polybios, Cicero ve Seneca; Hristiyanlıkta ise Aziz Augustinus ve Aquinum'lu Thomas, bu geleneğin en başlıca isimleri olarak zikredilebilir. Bununla birlikte çalışmamızda klasik dönem tabii hukukçularından, teorilerinin barındırdıkları vurguya bakılarak ve yazıyı sınırlandırabilmek amacıyla yalnız Platon, Aristo, Polybios ve Cicero ele alınacaktır.

¹⁰ ECEVİTOĞLU, Pınar, "İnsan Hakları Siyasetini Yeniden Düşünmek", *Eğitim Bilim Toplum*, Yıl: 2015, Cilt: 13, Sayı: 50, (s. 203-226), s. 205.

¹¹ AKILLIOĞLU, 2015, s. 55.

A. Platon ve İdeal Düzen

Tabii hukuk anlayışın en eski hâlini teşkil eden tasavvurlara bakıldığında, karşımıza farklılaşan bir yelpaze çıkmaktadır. Buna göre, Kallikles ve Thirasmachus, tabiata uygun olan hareketin hukuka da uygun olacağını ifade ederlerken, hukukun da güçlünün hakkı olduğunu kabul ediyorlardı. Nitekim Kallikles, kuvvetli hayvanların, zayıf olanları yemesi ve onları yok etmek suretiyle yaşamalarının tabiatın insana bir emri olduğunu düşünmektedir.¹² Buradan anlaşılacağı üzere ilk çağ tabii hukukçuları, tabiattan fiziki doğa düzenini (*fusis*) anlamışlar ve sosyal düzenin (*nomos*) bu tabii düzene uygun olmasını beşeri kanunların âdil ve geçerli olmasının bir şartı olarak görmüşlerdir.¹³ Bu durumda insanın biyolojik düzeni ile sosyal düzeninin birbirinden ayrı düşünülmediği ve pek çok şey gibi hukukun kaynağının da biyolojik anlamda tabiat olduğu anlaşılmaktadır.

Klasik dönem tabii hukuk savunucularına bakıldığında, ihtiva ettiği en belirgin vurgu dolayısıyla karşımıza ilk olarak Platon çıkar. Öncelikle Platon'un görüşleri bağlamında dikkat çeken düalizmin, bu bahiste de geçerli olduğunu en başta belirtmek gerekir. Gerçekten filozofun idealar alemine ilişkin tasavvuru burada da karşımıza çıkmaktadır. Buna göre, amaç olarak ferdin yetkinleştirilerek idealar dünyasına yaklaştırılmasını belirleyen Platon, sadece idealar dünyasında bulunan âdil hukukun duyular dünyasına da yansıtılmasını, mutluluğun olmazsa olmaz şartı olarak telakki etmektedir.¹⁴ Bu amacın gerçekleştiricisi ise, Platon'un bir ideal olarak şematize ettiği devletten başkası değildir. En yüksek fazileti, adaleti sağlamak suretiyle ortaya koyacak olan devletin tasarlanmasında rol oynayan ve insan üstü olarak tahayyül edilen hukukun elde edilebilmesine gelindiğinde, önümüzde bulduğumuz vasıta insan aklı olmaktadır.¹⁵

¹² GÖZLER, Kemal, "Tabii Hukuk ve Hukukî Pozitivizme Göre Adalet Kavramı", **Muhafazakâr Düşünce**, Yıl: 4, Sayı: 15, 2008, (s. 77-90), s. 80.

¹³ GÖZLER, 2008, s. 79.

¹⁴ GÜRBÜZ, Ahmet, "Platon'un Hukuk Görüşünün Karşılaştırılması, Değeri ve Sonuçları", **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2003, Sayı: 7, (s. 52-67), s. 52-53.

¹⁵ KANTARCI, s. 4.

Platon'un teorisini temellendirirken insana ve bu bağlamda insan tabiatına kayda değer bir rol atfettiği görülmektedir. Ona göre insan doğası, felsefe tarafından çözülmesi gereken güç bir kitap gibidir. İnsanın münferit yaşayışında bu kitap son derece küçük harflerle yazıldığından felsefeye bu harflerin büyütülmesi rolü düşer. Buna karşılık insanın tabiatı devletinkinin içine büyük harflerle nakşedilmiştir ve kitabın gizli anlamı, devlette birdenbire tebellür etmektedir.¹⁶ Belki de bu sebeptir ki düşünür, insana ve adalete yönelik açıklamalarını bir devlet tasarımı üzerinden yapmayı daha elverişli bir yöntem olarak görmüştür. Bu bağlamda insanoğlunun en kusursuz ve en sağlıklı hüviyetinin, ancak adaletli hukuk olan tabii hukukun gerçekleştirildiği devlette mümkün olabileceği ve buna paralel olarak insan için en yetkin yaşama biçiminin bilgisine ulaşabilmenin insanlar arasında siyasi bir topluluk hayatının sonucu olarak gelişen ilişkileri kavramaya bağlı olduğu düşünceleri dikkat çekmektedir.¹⁷

Felsefesinin genel amacı mutlak iyiye ve âdil olana ermek olan Platon'un yaşadığı dönem, Antik Yunan'ın önemli bir merhalesine rastlamaktadır. Zira Atina Şehir Devleti ile Spartalılar arasındaki meşhur Peloponnesos Savaşlarının dördüncü yılında dünyaya gelen Platon, savaşın yol açtığı derin şiddet ortamını, sınıf çatışmalarını, parti kavgalarını, Otuzlar Tiranlığı'nın doğurduğu terörü, demokrasinin hoşgörüsüzlüğünü yaşamış ve Yunan Polislerinin çözülüşünü görmüştür. Bu ise onun, Polisi ve Atina'yı kurtaracak, çatışmanın yer almayacağı ve bozulmaya karşı mukavemet içeren bir düzeni biçimlendirme çabasına yön vermiştir.¹⁸ Burada belirtilmesi gereken bir başka husus, Atina'nın geçirdiği radikal dönüşümlerin düşünceye olan yansımalarıdır. Nitekim Atina'da ekonomik iktidar aristokratların elinden çıkarak orta sınıfın ve halkın eline geçmeye başlamıştı. Bu itibarla, yüceltmek istenen aristokratik değerleri, eskiden olduğu gibi kuvvet, zenginlik gibi ekonomik ve maddi temeller yerine manevi temellere

¹⁶ GÜRBÜZ, 2003, s. 53.

¹⁷ TUNÇAY, Mete, **Batı'da Siyasi Düşünceler Tarihi I**, Ankara, 1969, s. 38.

¹⁸ AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, **Kent Devletinden İmparatorluğa**, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s. 181.

dayandırma zorunluluğu ortaya çıkıyordu. Bu sebeptendir ki artık idealist esaslara göre şekillenen büyük felsefe sistemleri neşet eder olmuştur.¹⁹

Platon'un âdil yasalara en yakın olarak gördüğü sosyal düzene ilişkin tasarımlarına geçmeden önce, filozofun yaşadığı devirdeki toplum görünümüne değinmek istiyoruz. Antik Yunan'da kamusallığın gerçekleştiği yerler olarak karşımıza öncelikle Polis çıkmaktadır. Burada Polis, bir yandan fiziki, coğrafi bir varlık, bir yandan da metafizik bir soyutlama biçiminde belirmektedir.²⁰ Antik Yunan'daki en basit ifadesiyle bu mekânsal bölümlenmeler, şehir halkı için son derece hayati bir yerde durmaktadır. Çünkü bir Antik Yunanlı'nın zihniyetine göre, mahrem yaşayışının (*oikos*) kapsamına girmeyen çok geniş bir saha, bu kamusal alana (*Polis*) dâhil kabul edilirdi. Ayrıca esas kolektif referans noktası olarak fert değil, toplum görülüyor ve bireysellik rakip bir çekim alanı oluşturmuyordu.²¹ Bu itibarla, toplum hayatı bakımından öncelik verilen kamu alanı olmaktadır. Bundan başka Eski Yunanlıların siyasi örgütlenmeleri de modern dünyadan önemli ölçüde farklıdır. Buna göre siyasi yapı, ulus devletlere değil, Polis (*site devleti*) düzenine dayalıdır ve savaş ittifakları bir tarafa bırakılırsa birden çok Polisi kapsayan bir devlet yapılanması bulunmaz; siyasi bakımdan bağımsız olan her bir Polis, kendi kendini yönetir.²²

Eski Yunan'da halk (*demos*) kavramına göz atıldığında ise son derece farklılaşan sosyal sınıfların söz konusu olduğu görülür. Buna göre Polislerin genelinde yurttaşlar, büyük toprak sahibi köylüler (*eupatrid*), ticaret ve zanaat neticesinde zenginleşmiş kentli orta sınıf (*demiurgoi*), küçük toprakları bulunan yoksul köylüler (*georgoi*), toprakları ve belirli bir işleri olmayan kentli emekçiler (*thetes*) biçiminde dört gruba ayrılmaktadır.²³ Halk kavramının içine kısmen kadınlar ve yabancıların da girdiği görülür. Bununla

¹⁹ ŞENEL, Alaeddin, **Eski Yunanda Siyasal Düşünüş**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, 1968, s. 164.

²⁰ CARTLEDGE, Paul, **Pratikte Antik Yunan Siyasî Düşüncesi**, (Çev. K. Tanrıyar), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 19.

²¹ CARTLEDGE, 2013, s. 25.

²² HANSEN, Mogens Herman, **Polis An Introduction to the Ancient Greek City-State**, Oxford University Press, Oxford, 2006, s. 62 vd.

²³ AĞAOGULLARI, 2004, s. 24.

birlikte siyasi haklarından mahrumdurlar.²⁴ Son olarak halk kavramına dâhil edilmeyen ve hürriyetlerine de sahip olmayan geniş bir köleler sınıfı bulunmaktadır. Nitekim M.Ö. V. yüzyılda Atina'nın 315.000'e varan nüfusunun 115.000'inin kölelerden teşekkül ettiği sanılmaktadır.²⁵ Bu duruma hür bir insanı köleliğe duçar edecek yolların son derece geniş tutulmuş olmasının yol açtığı söylenebilir. Nitekim hukuk düzeni içinde borçlunun ödünç olarak aldığı parayı ödeyememesi (borç köleliği), çocuğun yoksulluk yüzünden babası tarafından satılması (yoksulluk köleliği), savaşta galip gelenin mağlup devletin askerlerini ve halkını köleleştirmesi (savaş yenilgisinin ve korsanlığın yol açtığı kölelik), kişinin köle bir aileden doğmuş olması ve nihayet mahkeme kararı ile köle olma gibi muhtelif köleliğe yol açıcı kurumlar tanınmaktaydı.²⁶ Böylece toprakları köleler tarafından neredeyse maliyetsiz biçimde işletilen mülk sahipleri, bir taraftan Polislerinde daha fazla kamu faaliyetine girişme fırsatı bulabiliyor, bir taraftan da düşünceye ve bu arada felsefi meselelere zaman ayırmaları mümkün olabiliyordu.

Böylesine bir sosyal ve ekonomik ortamda yaşayan Platon'un, insanları erdemli kılmak suretiyle âdil düzene ulaştırma ödevini yüklediği ve esasen bir *ütopya* olarak tahayyül ettiği, buna mukabil henüz erişilmemiş olsa da imkânsız bulmadığı devlet tasarımı²⁷ bakıldığında, bu yapının işçiler, koruyucular ve yöneticiler olmak üzere üç sınıftan oluştuğu görülür. Filozof, erdem temeli üzerine kurguladığı bu yapı içinde, onu, her bir sınıf bakımından ayrı bir surete büründürmektedir. Gerçekten bu yapı içinde tek vücut bir erdem kavramıyla karşılaşmayız. Zira Platon'a göre, çalışarak devletin maddi ihtiyaçlarını temin eden işçilerin erdemi 'çalışkanlık', içte ve dışta devletin varlığını muhafaza eden koruyucuların erdemi 'cesaret' ve kanunları yapıp devleti idare eden yöneticilerin erdemi ise 'bilgelik' olarak tebarüz eder.²⁸ Şu hâlde yönetme işi yalnızca

²⁴ AKKOÇ, Aslıhan, "Yunan Demokrasisinin Kavramsal Yönü ve Toplumsal Arka Planı", **Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 2014, Cilt: 16, Sayı: 1, (s. 31-42), s. 33.

²⁵ BİLGİN, Nahit, **Felsefeden Ekonomiye Antik Yunan Dünyası**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2004, s. 53.

²⁶ BİLGİN, 2004, s. 56-57.

²⁷ HALL, Jerome, "Plato's Legal Philosophy", **Indiana Law Journal**, Volume: 31, No: 2, 1956, (s. 171-207), s. 175 vd.

²⁸ YILDIRIM, Ömer, "Ütopyalar: Platon ve İdeal Devlet", http://www.felsefe.gen.tr/siyaset_felsefesi/platon_ve_ideal_devlet_utopyasi_anlayisi_nedir.asp (erişim tarihi 07.01.2017).

bilgelere hasredilmektedir ve *filozof-kral doktrini* olarak adlandırılabilen olan bu yaklaşım, hükmetmenin bir sanat ve dahası bir ilim olduğu düşüncesinden beslenir.²⁹ Öte yandan Devlet, her bir sınıfın mensuplarını, yalnız anılan erdemlerle donatacak bir eğitim sürecine tabi tutacaktır. Bu bakımdan bir işçinin nitelikleri yönünden bir koruyucuya benzemesi onun için aranan bir özellik değildir. Çünkü bu onun yeteneklerinin zayı olması veya yanlış yola kanalize edilmesi anlamına gelmektedir. Bu ise devletin eğitim vazifesini yeterince yerine getirmemiş olduğunu ortaya koyar. Öyleyse her sınıfın kendi alanında ve kabiliyetlerine göre yetiştirilmesi ve bu meziyetlerinde derinlik kazanmaları vazgeçilmez olduğuna göre herhangi bir yurttaşta kendi özellikleri görmezden gelinerek söz gelimi yönetme yetkisinin tanınamayacağı kabul edilmektedir. Çünkü filozof, bu durumu, kurguladığı ideal düzeni ifsat edici bir husus olarak görmektedir. Bu bağlamda Platon'un Devlet kitabında Sokrates'e söylediği şu sözler kayda değerdir: “*Filozoflar devletlerde kral olmadıkça ya da bugün kral ve yönetici dediklerimiz gerçek ve ciddi anlamıyla filozof olmadıkça, siyasal güçle filozofluk aynı kişide birleşmedikçe, bugün bu işlerden yalnız birine ya da ötekine kendini veren birçok yaratılışlar böyle davranmaktan alıkonulmadıkça, ne sitelerin, ne de insan soyunun dertleri bitip tükenmeyecektir...*”³⁰

Platon'un ideal düzeni bağlamında geçerli olan tabii hukuk anlayışı, görüldüğü üzere, eşitlik ve yurttaşlık açısından günümüze nazaran dikkat çekici farklılıklar barındırmaktadır. Nitekim filozofun yetiştirdiği ve hayatının büyük bir bölümünü yaşadığı site devleti olan Atina'da cari olan sosyal düzene benzer bir biçimde, ideal devlet düzeninde de toplum belirli katmanlara ayrılmış ve aralarında birtakım belirgin farklılıklar öngörülmüştür. Amacı idealar dünyasındaki normları –ki bunlara tabii hukuk düzenlemeleri adını da verebiliriz- duyular dünyasına aktarmak olan Devletin, bu yoldaki başlıca işi, insanları bahse konu farklılıkları doğrultusunda eğitmek ve böylece bu eşitsizliklerini derinleştirmektir. Bu yolda Platon'un, kölelere dair bugünün insanına son derece acımasız gelecek düşüncelerine de rastlayabilmekteyiz. Ona göre köleler, bayağı ruhlu olduklarından şımartılmamalı ve onlara sert davranılmalıdır. Buna karşılık belki de

²⁹ CAIRNS, Huntington, “Plato's Theory of Law”, **Harvard Law Review**, Volume: 56, No: 3, 1942, (s. 359-387), s. 361.

³⁰ PLATON, **Devlet**, (Çev. C. C. Karaderili), Karaca Yayınları, Ankara, 2017, s. 199.

iyi olmayan ama zorunlu bir kurum olan köleliği Greklere yakıştıramaz ve münhasıran Grek olmayan kavimler hesabına kabul eder.³¹

Platon'un ideal devleti, anlaşılacağı üzere demokratik de değildir. Zira temel değeri, ölçüsüz hürriyet ve hudutsuz eşitlik olan bu düzen, herkesin keyfine göre her istediğini yapabildiği, her konuda dileğince konuşabildiği, kabiliyeti bulunsun bulunmasın bütün yurttaşların devlet işlerine karışabildiği bir ortamı beraberinde getirecek ve böylece ortaya tek bir devlet değil, ne kadar insan varsa o kadar devlet çıkacaktır.³² Bunun dışında Platon'a göre, cahil halkın seçtiği yeteneksiz siyasetçilerle idare edilen demokraside hiçbir erdeme yer yoktur ve aralarındaki farklılıklara bakılmaksızın herkese aynı ölçüde eşit haklar dağıtan böyle bir düzen, eşitsizliğe yol açarak adaletin ortadan kalkmasını beraberinde getirir.³³

Platon'un siyasi yönden devletçi olduğu; tasarladığı toplumun kapalı ve güdümlü bir mahiyet barındırdığı ve profesyonel bir ordu ile yöneticiler sınıfının başını çektiği tekno-bürokratik bir mahiyet arz ettiği ifade edilebilecekse de, bugünkü anlaşıldığı biçimiyle sosyalist olduğu söylenemez.³⁴ Bununla birlikte Platon ekonomiye ilişkin de kayda değer tedbirler öngörmektedir. Öncelikle koruyucular sınıfının özel mülkiyet edinmesini, savaşçılık özelliklerini olumsuz etkileyeceği düşüncesiyle yasaklamıştır. Bunun dışındaki sınıflar içinse her ne kadar en âdil düzenin ortaklık esasına göre olacağını düşünse de, gerçek dünya bakımından özel mülkiyeti zorunlu görür. Şu da var ki bu sınırsız bir mülkiyet değildir. Nitekim Platon'un ideal düzeninde kimseye altın veya gümüş sahibi olma hakkı tanınmadığı gibi topraklar üzerindeki özel mülkiyet de kamu yararına işletilebilmesi için hatırı sayılır sınırlamalara tabi tutulmakta ve ciddi bir servet kontrolü sağlanmaktadır.³⁵ Belirtilen özellikler itibariyle, Platon'un anlayışında beliren sözleşme ilişkilerinin de son derece sınırlı olduğunu ve ancak belirli kayıtlar etrafında cereyan ettiğini görmekteyiz. Bu tespitlerin akabinde Platon'un kendi döneminin sosyal

³¹ BİLGİN, 2004, s. 58.

³² ARSLAN, Ahmet, *İlkçağ Felsefe Tarihi Sofistlerden Platon'a*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 425.

³³ AĞAOĞULLARI, 2004, s. 228.

³⁴ ARSLAN, 2006, s. 414.

³⁵ CAIRNS, 1942, s. 377 vd; ŞENEL, 1968, s. 216-217.

ve ekonomik şartlarına göre şekillenen özgün bir tabii hak anlayışına sahip olduğunu söyleyebilmek mümkün hâle gelmektedir.

B. Aristoteles ve ‘İyi’ye Yönelen Hareket

Doğal hukuk anlayışları bakımından karşımıza çıkan *olan hukuk* ve *olması gereken hukuk* ayrımının Aristo’da kendini gösterdiği biçim, tabiatı yöneten ve amaca yönelik olan düzenlilik anlayışıdır.³⁶ Ancak Aristo’nun ilgisi Platon’da idealar zemininde kendini gösteren soyut yaklaşımdan ziyade, zamanla soyuttan somut olana ve bu yolda tarihin ve tabiatın gerçeklerine kaymaktadır.³⁷ Nitekim Platon’da görülen idealar dünyası-duyular dünyası suretindeki ikilik, Aristo’da değişmiş ve her şey bu dünyaya inmiştir. Ona göre, madde ve form adı verilen bir düalizmin arasında yer alan bütün varlıklar, hareket bakımından hem aktif, hem de pasiftirler ve bunların tamamına doğa veya evren anlamına gelen *physis* denilir.³⁸ Kendisine has bir tabiat düşüncesine dayanan bu teoride, gözlemlenebilir dünya, sırf tabiat kanunlarının ortaya koyduğu düzenliliklerle açıklanamayacağı gibi, tabiatta bulunan şeyler de, sadece varlıklarını korumaya yönelmiş nesnelere değil, aynı zamanda kendilerine uygun bir amacı ifade eden ve mükemmeliyet denilebilecek bir azami şartlar bütününe erişmeyi amaçlayan birer nesnedirler. İşte tabii olgulara ilişkin olarak karşımıza çıkan bu düzene benzer şekilde, ifadesini tabii hukuk normlarında bulan, insani ilişkileri çekip çeviren ve beşeri bir mahiyet arz eden bir düzen de mevcuttur ve burada vuku bulan her şey amaca doğru atılmış bir adım oldukları ispatlandığı müddetçe *iyi* ve *olması gereken* biçiminde vasıflandırılırlar. Böylelikle *olması gerekeni* yansıtan hukuk ve norm, tabiatın derinliklerinden çıkarılmakta ve olgular dünyasının düzenliliklerine dair önermelerle, tabiattan istidlal edilen davranış kuralları aynı olmaktadır.³⁹ Tabiatta yer alan ve mutluluğa erişmeyi sağlayacak bu bilgiler ise, akıl ve eğitim yoluyla ortaya konulabilecektir. Nitekim Aristo’ya göre, doğru bir suretle ele

³⁶ KEYMAN, 1998, s. 21.

³⁷ SCOTT, James Brown, **Law, the State and the International Community**, Columbia University Press, New York, 1939, s. 85-86.

³⁸ AĞAOGULLARI, 2004, s. 328.

³⁹ KEYMAN, 1998, s. 22-23.

alındığında eğitim, insanın hem ferdi ve sosyal bir varlık olarak hem de bir vatandaş yönüyle bütün çevresini ve beslenmesini içerir ve böylece Polisin anayasasına vücut verir.⁴⁰

Aristoteles'in evrene yaklaşımı bakımından her şeyin kendisini harekete geçiren bir özden müteşekkil olduğu ve nihai bir amaca yönelmiş bulunduğunu belirtmiştik. Bu amacın ne olduğu sorusunun cevabı ise, şüphesiz iyiye ulaşmaktır. İyilik ve kötülük kavramları, şeyin tabiatına bakılarak yorumlanabilir. Bu yönüyle her şey bakımından iyilik, kendi içinde yer alan amacın gerçekleştirilmesidir.⁴¹ Bu düzende insanın ayırt edici yanı ise, onun akla ve aklın ifadesi olan dil gücüne sahip olmasından başkası olmamaktadır. İnsanoğlu, bu yetisiyle maddi tabiatı idrak edip öğrenmeye ve onun üzerinde hakimiyet tesis etmeye çalıştığı gibi, aynı zamanda içinde bulunduğu sosyal düzenin kurallarını tahkik edip, mahiyet, öz ve esasını kavramak tutkusu içindedir.⁴²

Aristo, *physis* ile *nomos* ayırımından hareketle doğal hukuku açıklamaya koyulur ve politik adalet sağlama şekillerinde tabii adalet (*pysikon dikaion*) ve sosyal adalet (*nomikon dikaion*) biçiminde iki ayrı formun varlığından söz eder.⁴³ Bundan başka hukukun yanında devletin bir diğer maksadı olarak zikrettiği adalete ilişkin ikili bir temel ayrıma daha başvurmuştur. Bunlar, şeref ile malların taksiminde herkesin kabiliyetine ve toplum içindeki konumuna göre payını almasını ve bu yönüyle nisbi (rölatif) bir eşitliği ihtiva eden *dağıtıcı adalet* ile hukuki ilişkide taraf olanların her bakımdan eşit muamele görmelerini gerektiren ve mutlak bir eşitlik anlayışına dayanan *denkleştirici adalet* kavramlarıdır.⁴⁴

Adalet kavramına ilişkin belirtilmesi gereken bir diğer husus, Aristoteles'te adaletin bir bütün içinde, dolayısıyla bir Polisteki toplumun ilişkileri bağlamında geçerlilik

⁴⁰ CATLIN, George, **Story of the Political Philosophers**, McGraw-Hill Book Co., New York, 1939, s. 89.

⁴¹ USLU, Cennet, **Doğal Hukuk ve Doğal Haklar**, Liberte Yayınları, İstanbul, 2009, s. 100-102.

⁴² ÖKTEM, Niyazi, "Hukuk Felsefesi ve Anayasa Yargısı", **Anayasa Yargısı Dergisi**, Yıl: 1991, Cilt: 8, (s. 265-318), s. 265.

⁴³ KANTARCI, s. 5.

⁴⁴ GÜRİZ, Adnan, "Adalet Kavramı", **Anayasa Yargısı Dergisi**, Yıl: 1990, Cilt: 7, (s. 11-20), s. 14; FENDOĞLU, Hasan Tahsin, **Hukuka Giriş**, 9. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2020, s. 30.

kazanmasıdır. Bu bakımdan ‘bütün’ gerçekliğin kendisidir ve Polis, tabiatı icabı, adaletin tecessüm ettiği en önemli mecradır. O hâlde bahse konu bütünün parçalarının da, bütüne göre düzenlenmesi, bu anlamda bütünün parçaları olan yurttaşların, Polisin genel amacına, dolayısıyla genelin mutluluğuna katkıda bulunması gerekir. Şu durumda Polis, en yüce ilke olan herkesin mutluluğu prensibine göre, devlet düzeninde adaletin temin edilmesini mümkün kılan yegâne vasıta olur. Bu ilke kanunlar yoluyla gerçekleştirileceğine göre kanunların amacının iyi belirlenmesi icap etmektedir.⁴⁵ Bu yönüyle Aristo, erdemın bir parçası değil bilakis onun tamamı olarak gördüğü adaleti Polise içkin sayar.⁴⁶ Şu hâlde en yüksek erdem olan adaletten Polisin düzenine erişmekle Aristoteles, adalet kavramıyla yasanın adaletini mana yönünden eşitlemiş olmakta ve adeta tabii hukuk ile pozitif hukuk arasındaki çelişkiyi kaldırmaktadır.⁴⁷

Aristoteles’in siyasi düşüncelerini içeren *Politika* isimli kitabına bakıldığında, Hocası Platon’un tersine kurgular yerine genellikle gözlemlere, somut araştırmalara ve mukayeselere dayanmak istediği görülür.⁴⁸ Burada karşımıza çıkan en dikkat çekici kavram, toplumu oluşturan insanların doğuştan birer *zoon politikon*, yani siyasi bir hayvan olduğu tezidir.⁴⁹ Buna göre, insan tabiatı gereği sosyal bir yaratık olduğu için toplum da tabiidir ve bu durum, onun herhangi bir sözleşmenin ürünü olmadığını gösterir. Toplumun belirli kanunlara göre tanzim edilmesi de devleti meydana getirecek ve bu durumda bütün toplumların maksadı olan yetkin devletin görünümü biçimindeki Polis ortaya çıkacaktır.⁵⁰ Polisin yöneldiği amaç ise, belirtildiği üzere en yüce prensip olarak kabul edilen adaletten başkası değildir. Aristo böylelikle, her şeyin içine maharetle yerleştirdiği amaç unsurunu, düşünce sistematığının temel noktası yapmaktadır.

⁴⁵ TOPAKKAYA, Arslan, “Adalet Kavramı Bağlamında Aristoteles-Platon Karşılaştırması”, **Fİlsf, Sdü Felsefe Bl. Dergisi**, Yıl: 2008, Sayı: 6, (s. 27-49), s. 34-35.

⁴⁶ ÇEBİ, Sezgin Seymen, “Aristoteles’te Phronesis Kavramı ve Modern Hukukta Muhakeme”, **Hukuk Kuramı**, Yıl: 2015, Cilt: 2, Sayı: 6, (s. 1-19), s. 7.

⁴⁷ TOPAKKAYA, 2008, s. 35.

⁴⁸ AĞAOĞULLARI, 2004, s. 340.

⁴⁹ SCOTT, 1939, s. 91.

⁵⁰ AĞAOĞULLARI, 2004, s. 340.

Devleti oluşturan unsurların içinde yer aldığı en küçük birim olan aile, son derece eşitsizlikçi bir mahiyette tasarlanmıştır. Nitekim ailede çocuk ve baba ile karı ve koca arasında hiyerarşik bir düzen öngörülmektedir.⁵¹ Ailenin içinde yer alan bir diğer bağımlılık ilişkisi, efendi ile köle arasındaki rabıttır. Aristo, baba, kadın, çocuk ve mülkten sonra ailenin beşinci ve tamamlayıcı unsuru olarak gördüğü kölelerin varlığını tabiata uygun addetmekte ve bunun bir haksızlık olduğu düşüncesine karşı çıkmaktadır. Zira bazı insanlar yetkin olarak yaratılmışken, diğer bazıları beden yapıları kuvvetli fakat zekâları zayıf yaratılmışlardır. Bu sebeple, onlar canlı bir alet gibidirler ve sahipleri onları bir alet yerinde kullanarak ihtiyaçlarını karşılar.⁵² Bu bakımdan köleler, fiziki anlamda yaşıyor olsalar da taşınabilir bir eşya mesabesinde olmakla, sosyal bakımdan birer ölü gibidirler.⁵³ Bu yönüyle Aristo'nun tasarımında günümüz düşüncesine uyan bir eşitlik anlayışına denk gelinmez.

Aristo, devleti oluşturan yurttaşların tanımlanarak ayırt edilmesine de ehemmiyet vermiştir. Ona göre yurttaş, yargılamaya ve otoriteye katılan, dolayısıyla hukuki, siyasi ve idari görevleri uhdesine alan veya almaya hak kazanan kişidir ve yurttaşlar ne kadar farklı olurlarsa olsunlar, her birisinde hem yönetme, hem de yönetilme bilgi ve yeteneği bulunmalıdır. Bu sebeple, erdemini geliştirebilecek boş zamanı olan bir kimse ile hayatını para kazanma yolunda harcayan bir tüccar eşit sayılamayacaktır.⁵⁴ Şu durumda herkesin sırf doğuştan taşıdıkları özellikleri itibariyle yurttaş kabul edilmeleri mümkün değildir. Zira bu, herkese kabiliyetlerine göre hak ettiğinin verilmesini buyuran adaletle mugayir olmaktadır.

Mülkiyet konusuna gelindiğinde ise, Aristo'nun genel olarak Platon'dan farklılaşma iddiasında olduğu görülür. Buna göre mülkiyetin dağılımında eşitliğin sözü konusu olamayacağı ve burada bizatihi eşitliğin eşitsizlik anlamına geldiği düşüncesi ortaya atılmaktadır. Bu itibarla, olağan bir sosyal yaşayışta beliren şeref, para ve diğer

⁵¹ AĞAOĞULLARI, 2004, s. 343-344.

⁵² BİLGİN, 2004, s. 58.

⁵³ CARTLADGE, 2013, s. 26.

⁵⁴ AĞAOĞULLARI, 2004, s. 346-347.

unsurların dağılımından herkes aynı oranda pay sahibi olamayabilecektir.⁵⁵ Bununla birlikte, Aristoteles her ne kadar yurttaşların ferdi mülkiyetini savunup ortak mülkiyete bütünüyle karşı gibi görünse de, Platon'daki mülkiyet sistemini akıllara getiren müşterek yararlanmaya açık bir özel mülkiyet tasarımını benimser. Bunun sebebi, yurttaşlar arasındaki fahiş ekonomik farklılıkların toplumun birliğine zarar verip çatışmalara yol açacağı kaygısıdır.⁵⁶ Böylece hocasını ne kadar eleştirmeye çalışsa da, ferdi mülkiyet bakımından onun da hocası gibi birtakım tedbirler getirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Nitekim Aristoteles, Platon'u tenkit edenlerin belki de en büyüğü olsa da, her ikisinin de Yunan olmanın müşterek varsayımlarına sahip olduğu ve karakter olarak özellikle Platon'un durumunda özel mülkiyete karşı çıkmaya varacak kadar sosyalist bir özellik gösterdikleri hesaba katıldığında, Aristo'nun Platon eleştirisinin kapsam olarak günümüzde yapılanlardan çok daha sınırlı olduğu gözden kaçırılmamalıdır.⁵⁷

Aristoteles, Politika adlı eserinde, ideal devletin nasıl olması gerektiği konusuna da kafa yormaktadır. Burada her biri farklı bir işlevi yüklenmiş olan sınıflar tasarlanmıştır. Buna göre, ideal site düzeni, insanlara ihtiyaç duydukları gıdaları temin edecek olan çiftçiler; topluma gereken alet edevatı üretip, el sanatlarını işletecek olan zanaatkârlar; ülkeyi iç ve dış tehlikelere karşı lüzumunda silah zoruyla koruyacak askerler; devlet savunması için gerekli olan silahların teminine yarayan parayı kazandıracak zengin tüccarlar; toplumun dini ihtiyaçlarını karşılayacak din adamları ve nihayet halka adalet tevzi edecek yargıçlardan müteşekkildir.⁵⁸ Aristo'nun, erdemli olmaları için hiçbir ihtimal bulunmadığını düşündüğü işçi, zanaatkâr ve tüccar sınıfını yurttaşlar arasında zikretmediğini belirtmiştik. Bununla birlikte filozof, iktidarı çokluğun eline vermeyi yeğler görünmesi sebebiyle demokratik bir eğilim sergiler gibidir. Ne var ki bu demokratik fikirler, haddizatında yönetimde bulunan aristokratik unsurların demokratlar

⁵⁵ TOPAKKAYA, Arslan, "Aristoteles'te Adalet Kavramı", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 2009, Cilt: 2/6, (s. 628-633), s. 630.

⁵⁶ AĞAOĞULLARI, 2004, s. 378.

⁵⁷ CATLIN, 1939, s. 79.

⁵⁸ YILDIRIM, Ömer, "Aristoteles'in Devlet Anlayışı", http://www.felsefe.gen.tr/filozoflar/aristoteles_in_devlet_anlayisi_nedir.asp (erişim tarihi 08.01.2017).

tarafından büsbütün saf dışı bırakılmaması için verilmiş tavizlerden başkası değildir.⁵⁹ Son olarak Aristo'nu eserlerinin geneline hâkim olan hocası Platon'un görüşlerinden farklı ve özgün bir teori geliştirme çabasına rağmen, pek çok noktada onunla paralellikler taşıdığı belirtilmelidir. Bu durum, Aristo'nun tabii hak anlayışı bakımından da belirli ölçülerde kabul edilebilecektir.

C. Polybios ve Cicero

Roma'da felsefi görünümüne ilişkin ilk bakışta yapılacak tespit, Eski Yunanlının hilafına, Romalının soyut düşünceye son derece uzak kaldığı; çiftçi-asker kökenli olması bakımından sırf eyleme ve pratik hayata önem vermesi dolayısıyla düşünürlerinin, Antik Yunan filozoflarını izleyip bunlar arasında sentezler kurmaktan öteye geçememiş olduğudur.⁶⁰ Her biri bakımından az çok bu tespitin geçerli olduğu Romalı düşünürler tarandığında, tarih sırasına göre karşımıza özellikle Polybios, Cicero, Seneca ve Marcus Aurelius çıkmaktadır. Bu düşünürlerin bir diğer ortak yanı ise, etkisinde kaldıkları Platon-Aristo'cu gelenek ve stoacı düşüncenin bir yansıması olarak belirgin bir tabii hukuk anlayışına sahip olmalarıdır. Bu başlık altında söz konusu tabii hukuk yaklaşımlarından ilk ikisine, tekrara düşmemek kaygısıyla selefleri ile ortak kısımlarından ziyade, özellik arz eden yanları belirtilerek değinilmeye çalışılacaktır.

Polybios, Yunan asıllı bir asker, devlet adamı, siyaset teorisyeni ve tarihçidir. Cumhuriyet döneminin en mühim düşünürlerinden olan Polybios, siyasi mülahazalarını açıkladığı *Historiai (Tarihler)* adlı eserini, elli üç sene gibi kısa bir zaman diliminde dünyanın hemen tamamının nasıl bir anayasa ile Roma kentinin hakimiyeti altına girdiğini ortaya çıkarabilmek saikiyle yazdığını belirttikten sonra, böylesine azametli bir yönetimin mahiyetini kavramak için neden anayasasını anlama yolunu seçtiğini ise, devletçe girişilen önemli veya önemsiz her işte sonucun başarılı yahut başarısız olmasını

⁵⁹ ŞENEL, 1968, s. 242.

⁶⁰ AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, İmge Kitabevi, Ankara, 2011, s. 13-14.

o devletin anayasasının belirleyeceği tezi ile açığa vurur.⁶¹ Bu tespiti yaptıktan sonra düşünürün, en doğru yönetim biçimini araştırdığı görülmektedir. Burada, Polybios üzerindeki Platon ve Aristo'cu düşüncenin etkisi iyice belirginleşir. Nitekim tarih açısından döngüsel bir anlayışı benimseyen Polybios, tabii bir yasa gereği yönetim şekillerinin belirli bir sırayı izlediğini ve tiranlıkla başlayan döngünün, krallığa, bunun bozulmasıyla yeniden tiranlığa, soylu önderlerin despotluk rejimini yıkmasıyla aristokrasiye, daha sonra bozulan düzenin oligarşiye, akabinde halkın adaletsizliğe karşı ayaklanmasıyla demokrasiye ve nihayet bunun da yozlaşmasıyla *oklokraşiye* (Platon'un aşırı kanunsuz demokrasi biçiminde açıkladığı ayaktakımı yönetimine) dönüşeceğini savunur.⁶² Polybios, bu surette bir döngünün açığa çıkmasına yol açan bozulmanın sebebini, yöneticilerin aşırı tutkuya kapılmaları olarak kabul ettikten sonra bunu önlemenin yolunun krallık, aristokrasi ve demokrasinin en iyi yönlerini almak suretiyle karma bir anayasa meydana getirmek olduğunu belirtir. Polybios'un düşüncelerinin asıl ilginçlik arz eden tarafı ise, işte burada gün yüzüne çıkmaktadır. Zira düşünür, bunun zaten Roma Anayasasında mükemmelen gerçekleştiğini ve böylece ideal düzene erişildiğini iddia etmektedir.⁶³ Bunun pratik ehemmiyeti ise, Roma'nın ihtiva ettiği emperyal ve yayılmacı düzenin doğrulanmasından başkası olmamaktadır. Nitekim Roma Devleti ideal düzene sahip olduğuna göre, bunu diğer kavimlere ulaştırmak istenmesi son derece tabii ve yararlı bir durum olmaktadır.

Cicero'da da benzer özelliklere rastlamaktayız. Şu var ki Cicero'nun görüşlerinde Platon ve Aristo etkisinin yanı sıra stoacı tabii anlayışın da etkisi söz konusudur.⁶⁴ Bu bağlamda stoacıların *kosmopolis* düşüncesine ulaşan düşünürü göre, insanlar aynı akli paylaştığı ve aynı tabii hukuk bütün insanları için her insan bir dünya vatandaşı olarak tek bir devletin çatısı altında yaşamalıdır. Tahmin edileceği üzere, ihtiva ettiği rejim

⁶¹ ERNEK, Alan / GÜLSELİ, Aygül, "Roma Dönemi Siyasi Tarihindeki Düşünürler Polybios, Cicero, Seneca", academia.edu, https://www.academia.edu/8203008/ROMA_DÖNEMİ_SİYASET_VE_İLETİŞİM (erişim tarihi 09.02.2021), s. 11.

⁶² AĞAOĞULLARI, 2011, s. 33.

⁶³ AĞAOĞULLARI, 2011, s. 34-35.

⁶⁴ FANTHAM, Elaine, *The Roman Word of Cicero's De Oratore*, Oxford University Press, Oxford, 2004, s. 14 vd.

bakımından tabii kanunlara uygunluk teşkil etmesi itibariyle *kosmopolitis* adını hak eden tek devlet Roma'dır ve bu durumda bütün insanlığı kucaklayabilecek tek devlet Roma Devleti olmalıdır. Böylece, Cicero'nun evrensel devlet düşüncesi birdenbire Roma'nın emperyalist ve yayılmacı ideolojisine güçlü bir temel hâline gelmektedir. Zira Roma hakiki yasaları tatbik ettiğine göre, bütün insanları hâkimiyeti altına almak istemesi doğrudur. Öte yandan nicelik yerine niteliğin önemine vurgu yapan Cicero, tabii aklın münhasıran bilgilerde gerçekleşebileceğini, bu bakımdan bilge olanlarla olmayanlar arasında nitelik ayrımı gözetilmemesinin hakikatte eşitsizlik anlamına geleceğini belirtir. Bu şekilde insanların Roma düzeninde olduğu gibi, bir yol göstericiye ihtiyaçları bulunmaktadır.⁶⁵

III. MODERN DÖNEM TABİİ HUKUK ANLAYIŞI

Eski Yunan dünyasında Thales ile başlayan materyalist anlayıştan sonra Sokrates'in açtığı çığırda, idealist bir düşünce yapısının belirdiği bilinmektedir. En büyük temsilcileri bu büyük hocalarından başka teorilerini yukarıda ele aldığımız düşünürler olan bu geleneğin, daha pek çok temsilcisi gün yüzüne çıkmış ve nihayet bu anlayış oldukça uzun bir süre Hristiyanlık felsefesi tarafından temsil edilmiştir. Hal böyleyken Batı'da belirmeye başlayan Kilise ile monarklar arasındaki güç mücadelesi sonucunda, iktidarın ibresi monark cihetine yöneldikçe, düşüncenin yapısında da belirli bir sekülerleşme gözlenmiştir. Bu arada *ancien régime* olarak adlandırılan feodal toplum yapısı da çatırdamaya başlamış ve topluma içkin bulunan sınıflar arasında, bazı dönüşümler de belirmiştir. Nitekim gelişen ticaret imkânları nispetinde maddi gücünü ikmal eden bir burjuvazi sınıfı, artık mükemmelen meydana çıkmış durumdadır. Bu nevi sosyal şartların gölgesinde gün yüzüne çıkan ve toplumda hâkim olmaya başlayan ilişkiler yumağı, kuşkusuz yeni düşüncelerin teşkiline de aksetmeye başlayacaktır.

Batı'da gün yüzünü çıkan bu yeni dönem bakımından çalışmamızın ilgi alanına girmesi dolayısıyla, teorilerini tabiat anlayışına dayandıran düşünürlerden ilk olarak Thomas Hobbes'u inceleyeceğiz. Bu yapılırken düşünürün teorisi, bütün unsurları

⁶⁵ AĞAOĞULLARI, 2011, s. 54-55.

yönünden derinlemesine bir inceleme konusu kılınmayacak, yalnızca onun devlet ve hukuk düzeni bağlamında haklara bakışı yönünden bir fikir edinmeye çalışılacaktır.

Hobbes'un eserleri arasında, fikir, mantık ve içerik açısından en büyük ve kuvvetli olanı, düşünürün bugün dahi çokça bilinip okunmasını sağlayan, devletin ortaya çıkışına ilişkin görüşlerini serdettiği 'Leviathan' adlı kitabıdır.⁶⁶ Hobbes'un bu kitapta devletin kaynağına yönelik ileri sürdüğü varsayımlar, onun sosyal sözleşmeciler şeklinde adlandırılan düşünürlerin başlıcaları arasında zikredilmesini de beraberinde getirmiştir. Hobbes'un devlet kurgulamasına bakıldığında, ilk olarak tabii hukuk kavramından, mutlak monarşiye temel kazandırmak için yararlanmış olduğu görülür.⁶⁷ Bu örüntünün temelini teşkil eden kavram ise tabiat hâlidir. Buna göre, başlangıçta bir devlet kurumu tasavvur edilmez. İnsanların devlet düşüncesine ulaşabilmeleri için belirli şartların tahakkuk etmesi gerekmiştir. Devletin bulunmadığı bu tabiat hâlinde, insanlar hem zihin hem de beden itibariyle eşittirler. Ne var ki tabiatlarında barınan başka bir özellik, insanların amaçlarına ulaşabilme isteği yüzünden bir güvensizlik ortamı meydana getirmelerine yol açmaktadır. Nitekim insanlar bencil ve tutkularının esiridirler. Bu itibarla tabiat hâlinde bütün insanlar kendi ihtiraslarına tabi olarak hareket etmek bakımından tamamıyla hürdürler. İsteklerine erişmek bakımından onları sınırlandıracak bir güç ise bulunmaz. Hobbes, böylesine bir yapıyı, tam anlamıyla bir kaos hâli olarak tahayyül etmektedir. Buna yol açan, ihtiraslarını ele geçirebilmek için her yolu deneyen ve bu sırada karşısında yine ihtirasları peşindeki daha güçlü başka biri dışında bir engelle karşılaşmayan insanın, yekdiğerinin hasmı olmasıdır ki Hobbes, bunu 'insan insanın kurdudur' (*homo homini lupus*) sözüyle formülleştirir.⁶⁸ İşte bir türlü bitmek bilmeyen bu güvensizlik ve belirsizlik ortamında, insanlar akıllarını kullanarak hayatta kalabilmek için diğer insanlarla uzlaşmanın yollarını aramış ve birbirlerine zarar vermemeyi taahhüt etmek suretiyle bir sözleşme ilişkisine girmişlerdir.⁶⁹ Bu sözleşmenin en esaslı unsuru

⁶⁶ GÜRİZ, Adnan, "Hobbes, Şahsiyeti ve Siyasî Fikirleri", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl: 1955, Cilt: 12, Sayı: 1, (s. 298-315), s. 301-302.

⁶⁷ ÇALIK, Ethem, "Hukuk Sosyolojisindeki Temel Yaklaşımlar", **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2012, Cilt: 3, Sayı: 2, (s. 61-82), s. 68.

⁶⁸ GÜRİZ, **1955**, s. 305.

⁶⁹ YILDIZ, Mesut, "Devlet ve Hukuk Bağlamında Hobbes, Rousseau ve Kant'ta Özgürlük Sorunu", **Kaygı Dergisi**, <http://felsefet.home.uludag.edu.tr/kaygi/dergi002/1-6> (erişim tarihi 09.02.2021), s. 2.

ise, herkesin bütün haklarını, temelli olarak yine sözleşme ile vücuda getirilen devlete devretmesidir.

Hobbes'un sosyal sözleşmesini kurgulama biçimi itibariyle ortaya bazı hususiyetler çıkmaktadır. Buna göre, ilk olarak sözleşme ile hakların devredildiği egemen güç, sözleşmenin bir tarafı değildir. Bu itibarla sadece yönetilenleri bağlayacağı, egemen güç bakımından bir mükellefiyet doğurmayacağı akla gelmektedir. Bundan başka, sözleşme tabiat hâlinin şartlarında yapıldığı için, o şartlarda akdedilen sözleşmenin tekrar edilmesi veya değiştirilmesi imkânı kabul edilmez ki bu özellik, fertlerin sözleşme uyarınca egemene karşı her durumda mutlak sadakatlerini -egemen güç onların emniyet ve asayişini korumak bir tarafa onlara zarar verse dahi- sürdürmelerini gerektirir.⁷⁰ Hobbes'un, İngiltere'nin o dönemde içine düştüğü iç savaş felaketinin müsebbibi olarak egemenliğin kral ve parlamento arasında bölünmesini gördüğü için, iktidarın tek elde toplanması gerektiği sonucuna vardığı söylenebilir.⁷¹ Böylece, düşünürün devletin meydana gelişini tasarlama biçimi dolayısıyla mutlak monarşiyi terviç ettiği görülmektedir.

Toplum sözleşmesi ve tabiat hâline ilişkin tasavvur, John Locke'a gelindiğinde ise, daha farklı bir şekle bürünmektedir. Nitekim Locke'a göre, tabiat hâli bir barış ve karşılıklı yardım, birbirini esirgeme hâlidir. İnsanlar tabii olarak içinde buldukları böylesine bir ortamda tam bir hürriyet ve eşitlik durumundadırlar. Bireyler her türlü hak ve kuvvet bakımından karşılıklıdır. Burada insanlar doğadan kaynaklı olan aklın kanununa tabi olurlar.⁷² Locke'un tabiat hâlinde, hakkı ihlal edilen kimsenin, saldırganı cezalandırma ve tabii kanunu tatbik etme hakkı da bulunmaktadır. Herkesin zaten özgür ve eşit oldukları müreffeh şartları içeren tabiat hâlinin barındırdığı çelişki işte buradadır. Zira bu durum, cesim bir probleme yol açar. Nitekim, tabii kanunu çiğneyen kişiyi yargılayıp cezalandıracak olan kimdir, sorusu akılları meşgul etmektedir. Sonuç olarak

⁷⁰ ÇALIK, 2012, s. 68.

⁷¹ ŞENEL, Alaeddin, **Siyasi Düşünceler Tarihi Tarihöncesinde, İlkçağda, Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s. 404.

⁷² EROĞLU, Müzeyyen, "John Locke'un Devlet Teorisi", **Akademik Bakış Dergisi**, Yıl: 2010, Sayı: 21, s. 3-4.

bu yetkinin, fertlerin inisiyatifine bırakılması durumunda keyfilik ve öç alma ihtimali belirebileceğinden, insanlar kendi iradeleriyle, tabii yaşayış dönemine son verip aralarında anlaşmak suretiyle suçluları cezalandıracak bir otoritenin kurulduğu siyasi toplum hâline geçerek cezalandırma haklarını da ona devrederler.⁷³

Görüldüğü üzere, her iki düşünür de taraftar oldukları siyasi düzeni haklı çıkaracak surette bir tabiat hâli tasarımına gitmiş; Hobbes, mutlak monarşiye gerekçe olabilecek düzensizlik ve kaos durumunun geçerli olduğu, Locke ise arzuladığı liberal düzene tarihi bir temel teşkil edecek tam bir serbestlik ve hürriyet durumunun yaşandığı bir tabiat hâli varsayımından hareket etmiştir.⁷⁴ Locke'un devlet anlayışında dikkat çeken bir diğer nokta ise, fertlerin bütün hakları yerine yalnızca cezalandırma haklarından vazgeçiyor olmalarıdır. Bu durumda Hobbes'un güçlü egemenine karşılık, bu teoride devlet son derece sınırlı olmaktadır. Zira fertlerin, biri dışındaki bütün hakları tam bir yetkinlik içinde varlığını sürdürecektir ve devletin bunlara yönelik bir müdahalesi kabul edilmeyecektir. Öte yandan Locke'çu liberalizmin hareket noktası, 'bir şeyden özgürlük' (*freedom from*) ilkesidir ve bu ilke özgürlüğü, devletten bağımsız oluşa bağlı şekilde açıklar.⁷⁵ Bu yönüyle, haklar tabiattan kaynaklandığı için egemenin buna ilişkin tasarrufu belirleyici olmamaktadır. Nitekim fertler, haklarını siyasi otoriteye devretmemiş olmaları dolayısıyla, onun müdahalesi söz konusu olmaksızın kullanma hususunda da tam ehliyetlidirler. Locke'un toplum sözleşmesinin bir diğer kayda değer unsuru, cezalandırma hakkının devredildiği devletin sözleşmenin bir tarafı olmasıdır. Bu durumda Hobbes'un hilafına, siyasi otoritenin taahhütlerini yerine getirmesi, bu cümleden olarak kendi sınırlı alanı dışına çıkmaması ve hürriyetlere müdahil olmaması büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu durumda, sözleşmenin bir tarafı olan devlete karşı diğer tarafı teşkil eden fertlerin başkaldırması mümkün olmaktadır.

⁷³ GÖZE, Ayferi, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1986, s. 156.

⁷⁴ ÇALIK, 2012, s. 70.

⁷⁵ EKMEKÇİ, İdil Su, "John Locke'un Liberalizm Kuramı Üzerine", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Yıl: 2013, Sayı: 106, (s. 205-214), s. 207.

John Locke, insan haklarını üç kategoride mütalaa etmiştir. Bunlar hayat hakkı, hürriyet ve mülkiyettir. Bu sonucusu, Locke'un teorisinde son derece mühim bir yerde durur. Nitekim düşünürüne göre, tabii kaynaklar büyük bir bolluk içinde mevcuttur ve her insan kendi kişiliği içinde bir mülkiyet hakkına sahiptir. Ancak tabiatta fazlasıyla var olan şeylerin değeri kendinden menkul değildir ve onları değerli kılan insanın emeğidir. Birey bir şeye emeğini katarak onu kendi mülkü hâline getirir. Ancak buradan herkesin eşyayı istediği kadar kendi mülkiyetine alabileceği sonucu çıkarılamaz. Çünkü insana sahip olma imkânının tanıyan tabiat, mülkiyeti de bağlamaktadır. Çünkü herkes, hayatın herhangi bir avantajından yararlanabildiği ölçüde kendi emeğiyle bir mülkü sabitler ve bunun ötesine geçen her şey onun payından fazlasıdır.⁷⁶ Locke, bu çerçevede tasavvur ettiği mülkiyet hakkına el konulmasının adaletsizlikle eş anlamlı olduğunu, dolayısıyla adaletsizliğin temel sebebinin, bir başkasının vazgeçilmez hakkı olan mülkiyetin gasp edilmesinden ibaret olduğunu iddia etmektedir.⁷⁷ Bu bakımdan adaletin ölçüsü olacak denli vazgeçilmez olan mülkiyetin ve tabiattan kaynaklanan diğer hakların korunması da, belirtildiği üzere devlete başkaldırıcıyı meşru kılacak kadar hayati bir yerde durmaktadır. Locke'u bu noktaya ulaştıran bir başka husus, belki de onun, insanın ve ayrıca sahip olduğu hürriyet ve haklarının devletten üstün olduğuna yönelik düşüncesidir.⁷⁸ Bu yönüyle Locke, insanı ve tabii kanunların gerektirdiği haklarını, devlet karşısında her bakımdan öncelemektedir.

Modern tabii haklar doktrini açısından bir dönüm noktası teşkil eden bu iki düşünürde yer alan eşitlik tasavvuruna bakıldığında, daha önce karşımıza çıkan toplumun belirli katmanlara bölünerek farklılaştırılması anlayışına rastlamamaktayız. Gerçekten hem Hobbes'un hem de Locke'un tabiat hâli faraziyeleri bakımından toplumun belirli sınıflara bölünüp, devlet düzeninin kati bir ayırım temelinde yükseltilmesine ilişkin bir tercih yer almaz. Bu itibarla, her iki düşünürün tabii hukuk anlayışında bir eşitlik hâli söz

⁷⁶ HAMILTON, Walton H., "Property – According to Locke", *Yale Law Journal*, Volume: 41, No: 6, (s. 864-880), s. 867.

⁷⁷ GEÇİT, Bekir, "John Locke'da Mülkiyet Hakkının Sınırları: Doğal Hukuk Temelinde Bir Değerlendirme", *Beytulhikme*, Yıl: 2014, Cilt: 4, Sayı: 1, (s. 91-113), s. 99.

⁷⁸ EKMEKÇİ, 2013, s. 207.

konusudur. Bu ise, yukarıda ele aldığımız klasik dönem tabii hak anlayışlarından farklılaşan önemli bir nokta olmaktadır.

Toplum sözleşmesine dayanan tabii hukuk düşüncesinde, sarıh farklılık arz eden bir diğer husus, kendisini esasen bu teorinin en temel kavramında gösterir. Buna göre, gerek Hobbes'un, gerekse Locke'un tasarımı bireyler, bir ayırım gözetilmeksizin tabiat hâline son verip siyasi düzene geçme konusunda bir irade gösterme ve bu yolda sözleşme akdetme yetisini haiz surette tasavvur edilmiştir. Nitekim hem Hobbes'un hem de günümüz liberal hukuk teorisi bağlamında tartışılmaz bir etki sahibi olan Locke'un düşüncesinde, fertlerin sözleşme serbestileri son derece belirleyici bir halettedir. Bir yönüyle, siyasi düzenin kurulmasında iradesini kullanma, diğer yönüyle de sosyal ilişkiler düzleminde içinde bulunacakları ekonomik ilişkilere karar verebilme kabiliyeti, bahse konu tabii hukuk teorisi bakımından ehemmiyet taşır. Buna mukabil Hobbes, siyasi iktidarın sınırsızlığı tezi dolayısıyla, siyasi düzende bu hakkın sınırlandırılmasına ilişkin bir müeyyide öngörmemişken, Locke'un tasavvurunda bu hürriyet, hem tabiat hâlinde, hem de siyasi otoritenin varlığı durumunda aynı kuvvetle mevcudiyetini korumaktadır.

Modern devlet yapılanmasının belirli bir toprak parçası üzerinde merkezi idare esasına göre şekillenmesiyle, sosyal bütünlüğün sağlanması açısından, bu özellikler etrafında temayüz eden ülkeye bağlılık ve yurttaşlık düşüncesinin ön plana çıkmaya başlamış olduğu belirtilmelidir.⁷⁹ Bu ise karşımıza ulus devlet düşüncesini çıkarır. Modern dönemde bu kavramın, insan hakları bakımından da, kayda değer bir rolü söz konusudur. Nitekim Arendt, insan haklarına her ne kadar evrensel bir nitelik atfedilse de, pratikte bu hakların tanınmasının ve korunmasının biricik kurumsal biçiminin ulus devlet formu olduğuna dikkat çekmektedir. Buna göre, insan haklarının evrensel ve devredilemez oluşu, tabii bir veçhenin gereği olarak, sırf insan olması bakımından içkin bir değer taşıyan insana dayandırılmaktadır. Ne var ki bu soyut insan tasarımı, tek başına, hakların güvence altına alınması ve daha da mühimi, hayata geçirilmesini temin için yeterli değildir. Bunun sağlanabilmesi için aynı zamanda, bir ulus devlet yapılanmasının da hayata geçirilmesi gerekmiştir. Bu itibarla, insan hakları sorunu, milli özgürleşme

⁷⁹ ŞAHİN, Köksal, **Ulus Devlet**, İlgü Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, s. 121.

sorunuyla, süratle ve çözülmez biçimde iç içe geçmiş bulunmaktadır.⁸⁰ Klasik dönemde ise, görüldüğü üzere, tabii hakların ulus devlet ile bu şekilde bir rabitası kurulmuş değildir. Böyle bir rabitanın kurulması bir yana, gerek Antik Yunan'da, gerekse Roma düzeninde geçerli olan sosyal ve tarihi şartlar, çok farklı bir devlet ve yurttaşlık anlayışını meydana getirmiştir. Nitekim Grek coğrafyasında Polis algısı, Roma'da ise pek çok ulusu içine alan imparatorluk düşüncesi karşımıza çıkar. Bu bakımdan klasik dönem ve modern dönem tabii hukuk düşüncelerini pek çok kavram yönünden aynı başlık altında mütaala edebilmek son derece güç görünmektedir.

SONUÇ

Günümüzde insan haklarının temellendirilmesine ilişkin olarak karşımıza çıkan literatürde hâkim bulunan eğilim, insanların haklara tabiattan gelen ve sonradan üretilmemiş, belki sonradan akılla keşfedilmiş olan kanunlar uyarınca, doğuştan sahip olduklarına ilişkin açıklamadır. Bu inanç, insan haklarının en temel mevzuatını teşkil eden ve evrensel bir etkiyi barındıran pek çok beyannamenin kaleme alınış biçiminde de güçlü bir haletle karşımıza çıkar. Tabii hak anlayışı adı verilen bu teorinin tarihine yönelik açıklamalara bakıldığında ise, hemen daima önümüzde ta Antik Yunan'dan başlayıp modern zamanlara kadar ulaşan düz bir çizginin varlığına ilişkin yaklaşım belirlemektedir. Bu bağlamda Grek düşüncesi, Helenistik dönem, Roma ve Hristiyan felsefeleri içinde yer alan çok sayıda düşünürün bu silsileye dâhil edilmesi olanaklı kabul edilmektedir.

Çalışmamızda ise, tabii hukuk doktrinin, gerçekten böylesine kadim ve doğrusal bir görünümü haiz olup olmadığı sorgulanmış ve bu teori bağlamında gündeme gelen başlıca düşünürler, klasik dönem ve modern dönem yönünden bir ayrıma tabi tutularak incelenmiştir. Her bir düşünürün ortaya koyduğu hukuk anlayışı ile bununla doğrudan ilinti içinde olan devlet ve ideal düzen tasarımları ele alındığında, bahse konu edilen bütün isimlerin öncelikle kendi aralarında hatırı sayılır farklılıklar ve kopukluklar barındırdığı ortaya çıkmıştır. Nitekim düşünürler, eşitlik, yurttaşlık, hürriyet ve buna bağlı olarak

⁸⁰ ARENDT, Hannah, *Totalitarizmin Kaynakları 2/ Emperyalizm* (Çev. B. S. Şener), İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 295.

kölelik ile ulus devlet gibi kavramlar bakımından -bu kavramların hem sosyal ve yapısal şartları etkilemesi, hem de sosyal ve yapısal şartların bu kavramları belirlemesi hususu dikkate alınır- kayda değer ölçüde başkalaşan bir yerde durdukları anlaşılmaktadır.

Platon'un ve Aristo'nun yurttaşlık hakkına uygun gördükleri sınıf ile modern dönem düşünürlerinin yaklaşımı, çalışmamız açısından son derece sembolik bir noktadadır. Nitekim Platon, yöneticiler sınıfını münhasıran bilgelere uhdesine vermekte; Aristo ise tüccar ve zanaatkâr sınıfını, vakitlerini para kazanma yolunda harcadıkları için yönetme erdemine sahip olmadıkları sebebiyle yurttaşlık statüsüne dahi almamaktadır. Başlı başına bu tasavvur bile, tabii hukukun ilk temsilcileri olarak görülen düşünürlerin modern tabii hukuk anlayışından ne kadar uzakta olduklarını göstermeye yeterlidir. Zira yeni ekonomik ilişkiler ve gelişen ticaret neticesinde hatırı sayılır bir iktisadi güç elde eden burjuvazinin, Fransız İhtilali vasıtasıyla Avrupa'yı, siyasi iktidara katılmadığı eski rejimden uzaklaştırıp yepyeni bir düzene ulaştırmış olduğu dikkate alınır, yöneticiler sınıfının dışına atılmak bir yana, yurttaşlık haklarından bile yoksun tutulmak düşüncesinin liberal düşünce bakımından ne denli kabul edilmez olarak karşılanacağı kolaylıkla anlaşılır. Bu tespitin benzerlerini, belirttiğimiz diğer kavram setleri bakımından da yapabilmek mümkündür. Gerçekten yukarıda klasik dönem bağlamında zikredilen bütün düşünürler, söz gelimi eşitlik (özellikle köleliğe bakış, kadınlar ve yabancıların durumu ve toplumdaki sınıf katmanlaşması cihetiyle), sözleşme ilişkileri, hürriyet ve Devlet tasarımları bakımından modern düşünceden son derece uzak kalmakta ve pek çok yönden günümüzde asla tasvip edilemeyecek bir yerde durmaktadır. Şu hâlde, tabii hak anlayışını, Antik Yunan'dan başlatarak günümüze kadar çekilen bir hat boyu, istikrarlı bir gelişme biçiminde açıklamak yerine, her bir düşünürü kendi sosyal ve tarihi şartlarında anlamaya çalışmak ve ortaya koydukları teorilerin her birini bu şartlar altında ayrı ayrı değerlendirmek daha yerinde bir yöntem olacaktır. Bütün bunlar, kadim zamanlardan günümüze kadar ulaşan bir tabii hukuk nehrinin varlığına ilişkin mezkûr söylemin, esasen pek de isabet barındırmadığını, bu cümleden olarak zihinlerde uyandırdığı kapsam ve tesire hakikatte hiç de sahip olmadığını açıkça ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, İmge Kitabevi, Ankara, 2011.
- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, **Kent Devletinden İmparatorluğa**, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.
- AKILLIOĞLU, Tekin, **Hangi Hukuka Giriş? Hukuk Üstdili İncelemesine Giriş**, İmaj yayınevi, Ankara, 2015.
- AKKOÇ, Aslıhan, “Yunan Demokrasisinin Kavramsal Yönü ve Toplumsal Arka Planı”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 2014, Cilt: 16, Sayı: 1, (s. 31-42).
- ARENDR, Hannah, **Totalitarizmin Kaynakları 2/ Emperyalizm** (Çev. B. S. Şener), İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- ARSLAN, Ahmet, **İlkçağ Felsefe Tarihi Sofistlerden Platon’a**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.
- BİLGİN, Nahit, **Felsefeden Ekonomiye Antik Yunan Dünyası**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2004.
- BİX, Brian H., “Doğal Hukuk: Modern Gelenek”, (Çev. E. Uzun), **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2004, Cilt: 6, Sayı: 2, (s. 291-343).
- CAIRNS, Huntington. “Plato’s Theory of Law”, **Harvard Law Review**, Volume: 56, No: 3, 1942, (s. 359-387).
- ÇALIK, Ethem, “Hukuk Sosyolojisindeki Temel Yaklaşımlar”, **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2012, Cilt: 3, Sayı: 2, (s. 61-82).
- CARTLEDGE, Paul, **Pratikte Antik Yunan Siyasî Düşüncesi**, (Çev. K. Tanrıyar), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.
- CATLIN, George, **Story of the Political Philosophers**, McGraw-Hill Book Co., New York, 1939.

- ÇEBİ, Sezgin Seymen, “Aristoteles'te Phronesis Kavramı ve Modern Hukukta Muhakeme”, **Hukuk Kuramı**, Yıl: 2015, Cilt: 2, Sayı: 6, (s. 1-19).
- ECEVİTOĞLU, Pınar, “İnsan Hakları Siyasetini Yeniden Düşünmek”, **Eğitim Bilim Toplum**, Yıl: 2015, Cilt: 13, Sayı: 50, (s. 203-226).
- EKMEKÇİ, İdil Su, “John Locke'un Liberalizm Kuramı Üzerine”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Yıl: 2013, Sayı: 106, (s. 205-214).
- ERNEK, Alan / GÜLSELİ, Aygül, “Roma Dönemi Siyasi Tarihindeki Düşünürler Polybios, Cicero, Seneca”, [academia.edu](https://www.academia.edu/8203008/ROMA_DÖNEMİ_SİYASET_VE_İLETİŞİM), https://www.academia.edu/8203008/ROMA_DÖNEMİ_SİYASET_VE_İLETİŞİM (erişim tarihi 09.02.2021).
- EROĞLU, Müzeyyen, “John Locke'un Devlet Teorisi”, **Akademik Bakış Dergisi**, Yıl: 2010, Sayı: 21.
- FANTHAM, Elaine, **The Roman Word of Cicero's De Oratore**, Oxford University Press, Oxford, 2004.
- FENDOĞLU, Hasan Tahsin, **Hukuka Giriş**, 9. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2020.
- GEÇİT, Bekir, “John Locke'da Mülkiyet Hakkının Sınırları: Doğal Hukuk Temelinde Bir Değerlendirme”, **Bevulhikme**, Yıl: 2014, Cilt: 4, Sayı: 1, (s. 91-113).
- GÖZE, Ayferi, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1986.
- GÖZLER, Kemal, “Tabiî Hukuk ve Hukukî Pozitivizme Göre Adalet Kavramı”, **Muhafazakâr Düşünce**, Yıl: 4, Sayı: 15, 2008, (s. 77-90).
- GÜRBÜZ, Ahmet, “Platon'un Hukuk Görüşünün Karşılaştırılması, Değeri ve Sonuçları”, **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2003, Sayı: 7, (s. 52-67).
- GÜRİZ, Adnan, “Adalet Kavramı”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Yıl: 1990, Cilt: 7, (s. 11-20).
- GÜRİZ, Adnan, “Hobbes, Şahsiyeti ve Siyasî Fikirleri”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl: 1955, Cilt: 12, Sayı: 1, (s. 298-315).

- HALL, Jerome, "Plato's Legal Philosophy", **Indiana Law Journal**, Volume: 31, No: 2, 1956, (s. 171-207).
- HAMILTON, Walton H., "Property – According to Locke", **Yale Law Journal**, Volume: 41, No: 6, (s. 864-880).
- HANSEN, Mogens Herman, **Polis An Introduction to the Ancient Greek City-State**, Oxford University Press, Oxford, 2006.
- KANTARCI, Esra, "Doğal Hukuk Doktrini Kapsamında Doğal Haklar ve Mevcut Düzen Eleştirisi", academia.edu, http://www.academia.edu/8076462/Doğal_Hukuk_Doktrini_Kapsamında_Doğal_Haklar_ve_Mevcut_Düzen_Eleştirisi (erişim tarihi 01.01.2017).
- KEYMAN, Selahattin, "Tabii Hukuk Doktrininin Epistemoloji Tahlili", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl: 1998, Cilt. 47, Sayı: 1, (s. 17-36).
- ÖKTEM, Niyazi, "Hukuk Felsefesi ve Anayasa Yargısı", **Anayasa Yargısı Dergisi**, Yıl: 1991, Cilt: 8, (s. 265-318).
- PLATON, **Devlet**, (Çev. C. C. Karaderili), Karaca Yayınları, Ankara, 2017.
- ŞAHİN, Köksal, **Ulus Devlet**, İlgü Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2007.
- SCOTT, James Brown, **Law, the State and the International Community**, Columbia University Press, New York, 1939.
- ŞENEL, Alaeddin, **Eski Yunanda Siyasal Düşünüş**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, 1968.
- ŞENEL, Alaeddin, **Siyasi Düşünceler Tarihi Tarihöncesinde, İlkçağda, Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982.
- TOPAKKAYA, Arslan, "Adalet Kavramı Bağlamında Aristoteles-Platon Karşılaştırması", **Fİlsf, Sdü Felsefe Bl. Dergisi**, Yıl: 2008, Sayı: 6, (s. 27-49).

TOPAKKAYA, Arslan. “Aristoteles’te Adalet Kavramı”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 2009, Cilt: 2/6, (s. 628-633).

TUNÇAY, Mete, **Batı’da Siyasi Düşünceler Tarihi I**, Ankara, 1969.

USLU, Cennet, **Doğal Hukuk ve Doğal Haklar**, Liberte Yayınları, İstanbul, 2009.

WOLF, Christopher, **Natural Law Liberalism**, Cambridge University Press, New York, 2006.

YILDIRIM, Ömer, “Aristoteles’in Devlet Anlayışı”, http://www.felsefe.gen.tr/filozoflar/aristoteles_in_devlet_anlayisi_nedir.asp (erişim tarihi 08.01.2017).

YILDIRIM, Ömer, “Ütopyalar: Platon ve İdeal Devlet”, http://www.felsefe.gen.tr/siyaset_felsefesi/platon_ve_ideal_devlet_utopyasi_anlayisi_nedir.asp (erişim tarihi 07.01.2017).

YILDIZ, Mesut, “Devlet ve Hukuk Bağlamında Hobbes, Rousseau ve Kant’ta Özgürlük Sorunu”, **Kaygı Dergisi**, <http://felsefet.home.uludag.edu.tr/kaygi/dergi002/1-6> (erişim tarihi 09.02.2021).

YÜKSEL, Mehmet, “İnsan Haklarının Sosyo-Tarihsel Temelleri”, **İnsan Hakları Yıllığı**, Yıl: 2007, Cilt: 25, (s.1-19).